

УДК 81'367.624'367.3

ВІДПРИКМЕТНИКОВІ ПРИСЛІВНИКИ У РЕЧЕННЯХ ІЗ ПРЕДИКАТАМИ КОНКРЕТНОЇ ФІЗИЧНОЇ ДІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Федурко О. М.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Статтю присвячено проблемі сполучуваності відприкметникових прислівників на -о (-е) // -ly із предикатами конкретної фізичної дії. Установлено, що в реченнях цього семантико-синтаксичного різновиду вживаються прислівники різних функціонально-семантичних класів. Найактивнішими є прислівники способу дії, квалітативні та кількісні.

Ключові слова: *відприкметниковий прислівник, предикат фізичної дії, семантико-синтаксична структура речення, інваріантна семантична структура.*

Федурко О. М. Отадъективные наречия в предложениях с предикатами конкретного физического действия в украинском и английском языках. *Статья посвящена проблеме сочетаемости отадъективных наречий на -о (-е) // -ly с предикатами конкретного физического действия. Установлено, что в предложениях этого семантико-синтаксического типа употребляются наречия разных функционально-семантических классов. Наиболее активными являются наречия образа действия, квалітативные и количественные.*

Ключевые слова: *отадъективное наречие, предикат конкретного физического действия, семантико-синтаксическая структура предложения, инвариантная семантическая структура.*

Fedurko O. M. Adjectival adverbs with predicates of action in sentences in Ukrainian and English languages. *The article highlights the functioning of adjectival adverbs as optional components of the sentence. The author emphasizes the importance of studying adjectival adverbs as markers of complicated semantic structure of the sentence. Also, the author researches into the models of invariant semantic structure (ISS) "physical action of the subject". Special attention is drawn to the combinability peculiarities of adjectival adverbs in -о (-е) // -ly with predicates of action.*

Key words: *adjectival adverb, predicate of physical action, semantic-syntactic structure of a sentence, invariant semantic structure.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Розгляд речення як багаторівневої одиниці визнано важливим досягненням сучасної лінгвістичної науки. Суттєвою її прикметою стала увага до смислового плану синтаксичних одиниць під тим поглядом, що «вираження і сприйняття смислу становить провідну і кінцеву мету кожної мови» [10, 32]. Предикат як організатор семантичного плану речення прогнозує його зміст [15, 119] і забезпечує «взаємини смислу й тексту, які зумовлюють функціонально-прагматичне призначення мови» [14, 7]. Однак у реченнях наявні й інші елементи, скажімо, прислівникові синтаксеми на -о (-е) // -ly. Питання про те, які з них і з предикатами яких семантичних типів взаємодіють, **актуальні** для адекватного осягнення їхнього (речень) змісту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зміст речення – феномен за своєю природою складний. Передбачено різноаспектне його вивчення – з позицій формально-синтаксичної, семантико-синтаксичної і комунікативної організації (праці Н.Арутюнової [2],

© Федурко О. М. Відприкметникові прислівники у реченнях із предикатами конкретної фізичної дії в українській та англійській мовах

В.Богданова [4], І.Вихованця [5], М.Всеволодової [6], А.Загнітка [7], Г.Почепцова [13], Ю.Степанова [15]). Семантико-синтаксична структура речення співвідносна з обсягом його об'єктивних смислів, носії яких – предикат і залежні від нього аргументи. У реченнях, окрім семантичного ядра, доволі частотні й інші компоненти – конкретизатори та атрибути, які не зумовлені валентною дією предиката. Учені наголошують на актуальності вивчення їх як таких, що засвідчують неелементарність, ускладненість семантичної структури речення. До ускладнювачів семантичної структури належать і прислівники.

Мета статті – простежити особливості сполучуваності прислівників на *-о, -е // -лу* у складі неелементарних речень із предикатами конкретної фізичної дії.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних працях із семантичного синтаксису прийнято розрізняти предикати дії та стану [9]. Найзагальніше поняття дії конкретизується у таких семантичних варіантах: «фізична дія», «рух/переміщення», «мовленнева діяльність», «інтелектуальна і соціальна діяльність», «психічна діяльність» тощо. Кожен із варіантів репрезентує не одна, а низка дієслівних лексем, що різняться між собою додатковими денотативними (пор. укр. *ходить* 'рухатися' – *кружляти* 'рухатися, описуючи кола', англ. *to hem* 'to make the sound expressed by the word "hem" – *to kowtow* 'to salute by knocking the head against the ground') або ж конотативними семами (пор. *говорити* – *цокотати* 'говорити швидко' // англ. *to speak* – *to jabber* 'to speak rapidly'). На цій підставі кваліфікуємо семантичні варіанти як інтегральні семантичні структури (далі – ІСС).

Предикати конкретної фізичної дії – це дієслова зі значенням а) творення / руйнування, видів діяльності (*будувати // build, з'єднувати(ся) // to mix, творити // to create, руйнувати // to destroy, убивати // to kill, відчиняти // to open, копати // to dig, прати // to wash*); б) більшого / меншого ступеня інтенсивності дії, спрямованої на об'єкт (*обертати(ся) // to turn, трясти(ся) // to shake, краяти // to cut, мучити // to torment, to torture*); в) акціонально-локативні (*класти // to put, ставити // to place, розміщувати, розташовувати // accommodate, quarter*) [12]. Вони позначають активні цілеспрямовані дії, каузовані особою і спрямовані на об'єкт з метою його створення / перетворення: *Замір обережно розгортає листя...* (М. Коцюбинський); *Сьогодні Онисько чогось довго складає газету* (В. Мاستєрова) [2; 4; 8; 9; 11; 16]. Семантика цих вербативів детермінує наявність у створюваних за їхньою участю висловленнях субстанціальних синтаксем агентивного та об'єктного типів, тому семантичну структуру **Агентив – ПЗ -Об'єktiv** визнано ядреною [12; 5].

Аналіз висловлень із предикатами конкретної фізичної дії показав, що облігаторні смислові ознаки агентивів – це [+конкретність], [+істота], [+антропонімність/неантропонімність], а об'єktivів – [+конкретність], [+неістота/істота]. Кожна з цих синтаксем має типові засоби мовного втілення. Агентивна виражається іменниками-назвами осіб (загальними і власними): *Теофіла гарячково підкидала дрова у вогонь* (М. Матіос) // *Maria hurriedly gathered up their things* (V. Wood); назвами тварин і птахів: *Його радісно зустрічали солов'ї та зозулі, одуди та горлиці* (К. Мотрич) // *Pigeons were picking lazily* (T. Dreiser); узагальнено-предметними займенниками: *«...» її хтось різко шарпнув за плече* (К. Мотрич) // *He moistened his lips nervously* (A.J. Cronin). Об'єктну синтаксему репрезентують в основному іменники-назви неістот і співвідносні з ними займенники: *Легко й безборонно подолали пороги* (К. Мотрич); *Обережно обводить його [намисто] довкола довгої смаглявої шиї* (С. Майданська) // *He «...» closing the door softly behind him* (A. Christie); *She peeled it (egg) silently* (R. Tremain), рідше – іменники-назви істот (людей і тварин) [12, 21]: *Тоді ми викопали яму, обклали її квітами й урочисто поховали голуба* (Г. Пагутяк) // *He pulled Lev roughly to his feet* (R. Tremain). Носієм активного начала може бути також синтаксема, що називає різноманітні природні явища чи об'єкти (*дощ // rain, шторм // storm, сонце // the sun* тощо): *Зорі густо всипали небо* (Ю. Мушкетик) // *The storm raged fiercely all that night* (O. Wilde).

У валентну рамку частини предикатів активної дії входить також інструментальна синтаксема двох різновидів: із значенням знаряддя та значенням засобу дії [5, 94; 6, 58; 17, 41]. Ядерна семантична структура **Агентив-ПЗ-Об'єктив** (*Син <...> шанобливо подав вечерю* (М. Стельмах) // *She turned pages rapidly* (A. Christie)) у такому разі постає модифікованою, наприклад, **Агентив-ПЗ**: *Автівка рвучко зупинилася* (Люко Дашвар) // *Suewlllyn's friends were clapping politely* (M. Crisp). Речення без об'єктної синтаксеми перебувають на периферії аналізованого різновиду, бо й сам предикат у цьому семантичному типі є таким, периферійним, оскільки в його семантичній структурі значення фізичної дії взаємодіє зі значенням руху. Інші модифікатори – **Пацієнтив** (*До Любки вона родила дітей просто й безболісно* (Б. Харчук) // *She pulled her vigorously to him* (T. Dreiser)); **Інструментатив** (*Вже коні смачно б'ють копитом лід* (М. Стельмах) // *Bobby attacked his ball fiercely with a niblick* (A. Christie)); **Темпораль** (*Хто ж так нагло пограбував його серед білого дня?* (М. Стельмах) // *They worked furiously all weekend, trying to get it finished on time* (OALD)); **Локатив**: *Я незграбно поцілував її в очі* (І. Вільде) // *Mr. Davidson fixed her pince-nez more firmly on her nose* (W.S. Maugham).

Аналіз речень із предикатами конкретної фізичної засвідчив можливість їх взаємодії з такими функціонально-семантичними підрозрядами прислівників на *-o (-e) // -ly*.

1. **Adv_{ax}**. Оскільки «оцінні прислівники тяжіють до поєднання з дієсловами, які виражають градуйовані концепти, зокрема й особливо процеси» [13, 202–203], загальнооцінні прислівники *добре / погано* та їхні синоніми з різноманітними стилістичними та експресивними співзначеннями (*прекрасно, блискуче, відмінно, бездоганно, препогано* тощо) у висловленнях із предикатами конкретної фізичної дії радше виняток, аніж правило. На перший погляд може здатися, що речення *Та добре вигострить сокиру* (Т. Шевченко) суперечить висловленому. Однак ознака прислівника *добре* більшою мірою стосується об'єкта конкретної фізичної дії, ніж самої дії: *добре вигострить сокиру* означає тут *зробити її добре гострою*. Конструкції такого плану спостережено й у англійській мові. У реченні *He learned to handle lumber nicely* (T. Dreiser) 'Він навчився обробляти деревину добре' прислівник *nicely* оцінює денотат іменника *lumber*, а не дієслова *to handle*, тобто *добре обробляти деревину* – це робити її поверхню рівною, гладкою.

Спектр англійських висловлень ІСС «конкретна фізична дія» з прислівниками оцінного плану розширюють конструкції з т. зв. агент-орієнтованими прислівниками на зразок *cleverly, intelligently, stupidly* (*Cleverly Mary passed the letter to John*, а також *Mary cleverly passed the letter to John* (приклади Б. Лефермана (B. Leferman), якщо цю фразу інтонувати з паузою між прислівником і дієсловом), що на відміну від *Mary passed the letter to John cleverly* 'Мері передала листа Джону в розумний спосіб' мають прочитання 'Це було розумним передати Джону листа Мері'.

2. Прислівники способу дії (**Adv_{man.}**) – доволі активні одиниці у реченнях обох мов, бо фізичні дії різняться в тому числі і способом їх виконання: *<...> юнак частенько зупинявся, підплигував, нахилив гілля, швидко, але зовсім не злодійкувато рвав стиглі, сочисті шпанки, частував ними дівчину* (Б. Загорулько); *Чи хто мені стискає дружньо руку <...>* Леся Українка); *Дім спалити привселюдно* (Люко Дашвар) // *He kicked his suitcase disparagingly* (A. Christie); *Tania squeezed her shoulder comfortingly* (J. Moore); *I automatically pressed the General Alarm button <...>* (A. Clarke).

3. **Adv_{qual.}** У сфері творення/перетворення якості виконуваної дії становить важливу її характеристику, тому у висловленнях із предикатами конкретної фізичної дії послідовно вживаються квалітативні прислівники: *А тоді акуратно складає сорочку й кладе на саме дно скрині* (М. Матіос); *Ретельно призибували силу* (П. Загребельний); *Анна <...> тихо відчинила вікно і впустила у кімнату нічну прохолоду* (Г. Вдовиченко) // *The tree shadow waved softly over everything* (M. Freeman); *Lizzie tenderly rubbed her feet* (V. Wood). Прислівники та-

кого плану скорочують референційну віднесеність дієслів, а тому їх ще називають рестриктивними елементами висловлення [8, 132; 18, 54]. Скажімо, семантика дієслова *складати* передбачає, що цю дію можна виконувати швидко й повільно, акуратно й абияк. Прислівник у такому разі виконує конкретизувальну, обмежувальну щодо дії функцію. Пор. в англійській мові: *She slowly tore up the letter* (A.J. Cronin) 'Вона повільно розірвала лист' – не рвучко чи швидко, а повільно розірвала.

4. **Adv_{quan.}** У реченнях із предикатами конкретної фізичної дії вживаються обидва підрозряди квантитативів – ступеня вияву ознаки та метричної оцінки кількості ознаки. Установлено, що предикати зі значенням більшого/меншого ступеня інтенсивності дії, спрямованої на об'єкт, надають перевагу тим прислівникам, які вказують на високий чи надмірний ступінь вияву предикативної ознаки, причому це в основному прислівники-інтенсиви: *Він так само завзято калатав у залізну бочку* (Л. Костенко); <...> *Після восьмої спроби [Андрій Павлович] люто грюкнув дверима і більше не переступав порогу цієї кімнати* (Є. Кононенко) // *Dr. Richardson slammed the street door violently* (W.S. Maugham); *She (Laika) was scratching frantically at the door* (A. Clarke).

Семантика предикатів конкретної фізичної дії накладає обмеження на їхню взаємодію з інтенсифікаторами. Виняток становлять речення, у яких предикат – дієслово зі значенням руйнування: *Кілька необережно сказаних удома Твердохлібом слів про професора Кострицю фактично зруйнували нетривку, як виявилось, споруду їхнього шлюбу з Мальвиною* (П. Загребельний), хоча значення прислівника *фактично* тут можна інтерпретувати не тільки як 'цілком', але й 'насправді'. В англійській мові виявлено тотожні структури: *All applauded tremendously* (L.M. Alcott).

У реченнях цієї семантичної структури виявлено також прислівники зі значенням метричної оцінки дії – дуративні (**Adv_{dur.}**) та фреквентивні (**Adv_{freq.}**). Проте вони означають в основному предикати творення/руйнування, видів діяльності та акціонально-локативні, наприклад, **Adv_{freq.}**: *[Мама] регулярно, кожної неділі, пече пиріжки з сиром, регулярно підливає вазони в моїй кімнаті, регулярно пере мої майки і капрони* (Т. Малярчук); *Почуття стукають у серце людини рідко по одному* (О. Лізен) // *Heat the sauce, stirring constantly* (OALD); **Adv_{dur.}**: *Довго гладила зморшуваті, неначе передчасно постарілі цямрини* (К. Мотрич) // *They beat me with belts ... continuously for one minute* (A7V 255). Важливо, що фреквентиви (*регулярно, нерегулярно, часто, рідко* // *regularly, infrequently, usually, rarely*) й дуративи (*вічно, довго, недовго, постійно, періодично* // *eternally, continuously, periodically*) поєднуються тільки з дієсловами недоконаного виду, слугуючи додатковим засобом передачі аспектуальних значень.

5. **Adv_{temp.}** Українські темпоральні прислівники на *-о* (*рано, раненько, пізно, давно, негайно*), уживані в аналізованих конструкціях, можуть указувати на передування дії встановленому чи теперішньому моментові: *Раненько тітка Зінька затопила в печі* (У. Самчук) або ж її слідування за встановленим чи теперішнім моментом: *Негайно висилай цитрини, ізюм* <...> (Б. Харчук). Зазначене характеризує й англійські часові прислівники на *-ly*: вони або вказують на збіг дії зі встановленим чи теперішнім моментом (*presently*): *They sat down to talk, but presently he drew her to him* (Т. Dreiser), або слідування дії за встановленим чи теперішнім моментом (*immediately, instantly*). В обох мовах ці одиниці вживані здебільшого в ініціалній частині висловлення (не після, а до дієслова-предиката), тобто у позиції, що є основною для модифікаторів висловлення.

6. **Adv_{loc.}**: *Ось недалеко паде одна людина* (О. Турянський). Нагадаємо, що ці прислівники на *-о* не мають англійських еквівалентів на *-ly*. В українській мові вони не є активно вживаними при предикатах конкретної фізичної дії. До того ж одиниці на зразок *паде* становлять їхню периферію, адже містять у своїй семантичній структурі також сему руху в напрямку «верх-низ».

7. **Adv_{fin}**. У нечисленному розряді прислівників мети в обох мовах є всього кілька слів на **-o (-e) // -ly** (умисно, зумисне, навмисно, спеціально, безцільно, безрезультатно // *deliberately, intentionally, purposely, aimlessly*). Указуючи на мету здійснюваної дії, в українській мові вони звичайно розташовуються після суб'єкта-підмета перед предикатом-присудком: <...> *китайські майстри <...> навіть зумисне пошкоджували річ* (Г. Пагутяк), тоді як у англійській – після останнього, якщо предикат виражений синтетичною формою: *Nolan kicked him purposefully between the legs* (ADY 1191), або після допоміжного компонента, якщо предикат – аналітична форма: *Helen would purposely bang doors* (C. Austin).

Речення, наведені в наступному, 8 пункті, підтверджують застереження М. Всеволодової, що прислівники на **-o (-e) // -ly** значень причини та допустовості не мають, вони лише набувають їх у сполученні з дієсловами, на це вказує їхня співвіднесеність з іменними причинними та допустовими групами [6, 69], а за нашими спостереженнями – і з компонентами предикативного типу, пор.: *встидливо = від стиду, бо застидалася, несподівано = всупереч сподіванню, хоч не сподівалася*. Наприклад: *Петруня <...> встидливо прикриває оголені ноги кептариком* (М. Матіос); *Десятилітній Володька Наумець поночі необачно наступив на пістони* (Б. Антоненко-Давидович) // *Mr. John had nodded approvingly* (V. Wood); *He grabbed desperately at any passing idea* (C. Dawson). В усіх наведених реченнях прислівники лише формально пов'язані з дієсловами, а насправді стосуються іменників, що є власними назвами осіб (Петруня, Володька Наумець, John) чи особових займенників (he) у семантико-синтаксичній функції суб'єкта. І якщо в прислівниках *встидливо, approvingly* ще можна відчитати якісні характеристики дії (скажімо, киваємо головою схвально по-іншому, ніж несхвально, то в *необачно* і *desperately* маємо вказівку головно на причину: *наступив на пістони від необачності, бо був необачний, хапався за всяку ідею, бо був відчайдушний*.

Прислівники *безнадійно* і *hopelessly* у реченнях *Він безнадійно сунув попові конверт* (Б. Антоненко-Давидович) і *The man opposite me scuffled hopelessly with his tools, but it was much too late* (BOU 2065) мають таке прочитання: суб'єкти виконують певні дії (один сунув конверт попові, другий вдаряє інструментом), хоча й не сподіваються на їх позитивний результат. Прислівники такого значення засвідчено в образних модифікаціях моделі: *Горе непрохано відчинило двері його хати* (К. Мотрич).

Важливо, що в мовленнєвих реалізаціях обстежуваної семантичної структури один предикат може сполучатися з прислівниками різних функціонально-семантичних розрядів, наприклад: <...> *А віддаль, як ампутація, лікує різко, болюче, моментально і назавжди* (Т. Мальярчук) // англ. *Suddenly, she came near to him and quickly, awkwardly, pressed her soft lips against his cold cheek* (A.J. Cronin).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Як видно з наведеного, семантично елементарні конструкції на позначення ситуацій конкретної фізичної дії можуть поширюватися (ускладнюватися) прислівниками на **-o (-e) // -ly** різних функціонально-семантичних розрядів, щоправда, з неоднаковою регулярністю. Найактивніше – прислівниками способу дії, квалітативними та кількісними.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андерш Й. Ф. Типологія речень з дієслівно-ад'єктивними предикаторами в українській мові в зіставленні з чеською / Й. Ф. Андерш // Мовознавство. – 2009. – № 1. – С. 38–45.
2. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1976. – 383 с.
3. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений : Оценка. Событие. Факт / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 339 с.
4. Богданов В. В. Семантико-синтаксическая организация предложения / В. В. Богданов. – Л. : Изд-во Ленинградского гос. ун-та, 1977. – 204 с.
5. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. К. : Наук. думка, 1992. – 285 с.

6. Всеволодова М. В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса : Фрагмент прикладной (педагогической) модели языка : [учебник] / М. В. Всеволодова. – М. : Изд-во МГУ, 2000. – 502 с.
7. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису : [монографія]. Вид. 2-ге, виправл. і доп. / Анатолій Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2007. – 294 с.
8. Зайцева О. Л. Функциональная характеристика наречий в предложении и тексте О. Л. Зайцева // Очерки по лингвистике текста : [коллективная монография] / О. И. Реунова, О. Л. Зайцева, А. Р. Алимуратов, О. А. Алимуратов. – Пятигорск : Изд-во ПГЛУ, 2001. – С. 124–187.
9. Іваницька Н. Б. Система значенневих варіантів семантичного макрокомпонента категорії процесуальності українських та англійських дієслів / Н. Б. Іваницька. – Мовознавство. – 2007. – № 3. – С. 62–68.
10. Кононенко В. І. Смысл у функціонально-комунікативному аспекті / В. І. Кононенко // Ономастика і апелятиви. – Вип. 30. – Дніпропетровськ : Дніпропетровський нац. ун-т, 2007. – С. 33–39.
11. Леута О. І. Семантико-синтаксичні параметри українського дієслова : [монографія] / О. І. Леута. – К. : Вид-тво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – 404 с.
12. Межов О. Семантична диференціація об'єктної синтаксеми / Олександр Межов // Українська мова. – 2005 – № 1. – С.17–32.
13. Почепцов Г. Г. Коммуникативные аспекты семантики : [монография] / Г. Г. Почепцов. – К. : «Вища школа», 1987. – 131 с.
14. Предикат у структурі речення : [монографія] / [за ред. акад. НАПН України В. І. Кононенка]. – К., Івано-Франківськ, Варшава, 2010. – 408 с.
15. Степанов Ю. С. Имена. Предикаты. Предложения / Ю. С. Степанов. – М. : Наука, 1981. – 360 с.
16. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер ; [пер. с франц.]. – М. : Прогресс, 1988. – 655 с.
17. Шмелева Т. В. Семантический синтаксис : Текст лекций из курса «Современный русский язык» / Красноярский гос. ун-т. – Красноярск, 1994. – 46 с.
18. Bryant M. M. A Functional English Grammar / M. M. Bryant. – Boston : Heath and company, 1945. – 326 p.
19. Cinque G. Adverbs and Functional Heads : A Cross-linguistic Perspective / Guglielmo Cinque. – New York : Oxford University press, 1999. – xii, 275 p. (Series : Oxford studies in comparative syntax).
20. Jackendoff R.S. Semantics and Congnition / Ray Jackendoff. – Cambridge, Massachusetts : MIT Press, 1983. – 283 p.